

Pavel Gregorić
Kantova filozofija povijesti

18. stoljeće je razdoblje kada je filozofija povijesti dobila svoje vlastito ime, pojam i sadržaj. Pitanje koje je dovelo do stvaranja pojma filozofije povijesti i metodski korak k razvijanju njezina sadržaja bilo je sljedeće: ima li napredovanje povijesti neku konačnu svrhu i, ako ima, kakvu? 18. stoljeće doba je prosvjetiteljske vjere u razum i romantičarskog individualizma. Epoha odgovara: povijest ima svoju svrhu, a svrha joj je čovjek u svojoj istinskosti, slobodi i ćudoređu. Ukratko, to je bilo doba nekritičkog optimizma. Da se ograničimo na Njemačku - ondje su Schiller, Goethe, Lessing i Herder dali svoj doprinos sveopćem optimizmu, napose u okviru razmišljanja o povijesti kao smislenom i za čovjeka povoljnom gibanju svjetske povijesti.

Na kraju tog vremena Kantova pojava u filozofiji ne predstavlja preokret u smislu negacije optimizma, već preokret u vidu kritičkog preispitivanja premisa i zaključaka o povijesti i smislu njezina razvoja. Kant zamjera misliocima povijesti, napose Herderu, prenagljenost u izvođenju zaključaka, preveliku revnost u pronalaženju povoljnih analogija koje bi poduprle nepropitani optimizam. Zamjera im što se umjesto trezvenim propitivanjem u filozofijskim pitanjima koriste pjesničkim zanosom i unaprijed danim vizijama. Vizijama koje slave čovjeka, njegov razvoj i božansku prirodu.

Važno je, dakle, na umu imati povijesni kontekst Kantova filozofiranja o povijesti. O njemu nam svjedoči pet Kantovih kraćih spisa, ovdje navedenih prema kronologijskom redosljedu:

1. *Idee zur einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*

Ideja za jednu opću povijest u kozmopolitskoj namjeri, 1784.

2. *Rezensionen zu Johann Gottfried Herder: "Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit"*

Recenzije Herderovih "Ideja za filozofiju povijesti čovječanstva", 1785.

3. *Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte*

Nagađanja o početku povijesti čovječanstva, 1786.

4. *Des Ende aller Dinge*

Kraj svih stvari, 1794.

5. *Der Streit der Fakultäten*

Spor fakulteta, 1798; poglavlje "Spor filozofskog fakulteta s pravnim".

Od tih pet navedenih spisa za nas su najvažniji prvi i posljednji, jer u njima je Kantova filozofijsko-povijesna problematika najdetaljnije obrađena pa ću uglavnom na njih referirati.

Prvo ću pokušati izvesti pretpostavke Kantove filozofije povijesti, a potom na njima razložiti Kantovo gledište. No prije toga još valja razjasniti pojam *allgemeine geschichte*, tj. opća povijest.

Što bi opća povijest uopće bila i koja je razlika između opće povijesti i povijesti naprosto? Povijest, dakako kao disciplina, istražuje totalitet onog prošlog (prije svega s obzirom na čovjeka). Opća povijest pak ne istražuje totalitet tek onog prošlog, nego totalitet onoga u vremenu uopće (također prije svega s obzirom na čovjeka). Dakle, dok povijest istražuje samo ono prošlo, opća povijest ide i dalje te zahvaća također i ono sadašnje i ono buduće, odnosno sve tri vremenske kategorije.

Razmotrimo sada koje su pretpostavke opće povijesti. Postavimo, dakle, kritičko pitanje: što je uvjet mogućnosti opće povijesti - ne ovog ili onog stvora - nego opće povijesti kao takve? Prvo, to je postojanje svrhovitosti u prirodi. Negativno iskazano, to je eliminacija slučaja kao onoga što upravlja prirodom i svjetskim zbivanjem. Dakle, pretpostavi li se da je slučajnost osnovni mehanizam prirode, nikakva opća povijest nije moguća, jer u spletu tih slučajnosti nije moguće pronaći konstantne zakone koji bi vrijedili i unaprijed. Stoga je postojanje svrhe u prirodi, barem kao regulativnog principa, *conditio sine qua non* opće povijesti.

Drugi uvjet mogućnosti opće povijesti jest taj da se predmet, subjekt opće povijesti koji se razmatra - dakle, prije svega čovjek - ravna prema svojoj prirodnoj svrsi. Dakle, time što postoji određena svrha stvar nije gotova; potrebno je da se biće prema njoj i upravlja. Mehanizam bezuvjetnog upravljanja prema prirodnoj svrsi možemo nazvati konstitutivnim principom koji ujedno predstavlja izvor zakonitosti historijskog tijeka s obzirom na predmet razmatranja. Slikovito rečeno, konstitutivni princip jest ono što će predmet neizostavno potjerati k njegovoj prirodnoj svrsi.

Dakle, da bi se sa sigurnošću mogla utvrditi opća povijest nečega, to nešto mora biti podvrgnuto izvjesnosti određenih zakona, tj. imati neki konstitutivni princip. Stoga se za tri općenite stvari može utvrditi njihova opća povijest.

TRI MOGUĆA PREDMETA
OPĆE POVIJESTI

NJIHOVI KONSTITU-
TIVNI PRINCIPI

-----	-----
1) ono prirodom uvjetovano	prir. zakoni
2) -//- , prirodom vođeno	nagon
3) -//- , -//- , samo sobom vođeno	um

Bitno je uočiti da svaki naredni stupanj pretpostavlja u sebi onaj prethodni, ali za njega konstitutivni princip onog prethodnog prestaje biti konstitutivan iako i dalje ostaje na snazi kao nužan zakon.

Ono što je prirodom uvjetovano i čiji je konstitutivni princip prirodni zakon, jest neživi svijet. Dakle, sve ono što se pokorava samo čistoj mehanici. Sve što uzima udjela u tvari, samim time mora biti prirodom uvjetovano, tj. podvrgnuto prirodnim zakonima.

Međutim, postoje također i tvari obdarene vlastitim počelom kretanja. Ta bića nisu podvrgnuta samo prirodnim zakonima, već posjeduju dušu prema kojoj se nazivaju živim bićima. Za njih se može kazati da su prirodom vođena, jer im je konstitutivni princip iznutra, a ne izvana. On se u živih bića naziva nagonom¹.

Postoji i treće biće, koje je kao tijelo prirodom uvjetovano i pokorava se prirodnim zakonima, kao duša je prirodom vođeno i kao takvo se pokorava "glasu prirode", tj. instinktu, ali nije samo to. Ono je povrh svega toga samo sobom vođeno po autonomno utvrđenim načelima. Konstitutivni princip tog i takvog bića jest um. To je biće čovjek, ali ne ovaj historijski čovjek, već čovjek kao poopćenje onog umnog u dotičnom historijskom biću. To poopćenje nikada ne odstupa od autonomno utvrđenih načela i zbog toga je predvidljivo, gotovo jednako tako kao i neživa tvar i životinja, a predvidljivost koja se proteže iz prošlosti i u budućnost, kao što smo vidjeli, pretpostavka je opće povijesti.

Jasno je, međutim, da je historijski čovjek daleko od takvog čovjeka - njega nije moguće svrstati niti u jednu od tri navedene kategorije. Stoga možemo zaključiti da se za tog i takvog, realnog čovjeka ne može s izvjesnošću postulirati njegova opća povijest i utvrditi njezine zakone. Barem ne s jednakom izvjesnošću kao za maločas navedene predmete.

---

¹Pod nagonom se ovdje razumije kako potpuno neosviještena i nerazgovijetna težnja biljke k rastu tako i instinkt u životinje.

Dosadašnja historija očituje iznimnu kaotičnost ljudskog djelovanja. Ona je uzrokovana egoizmom koji nužno proizvodi raznolikost interesa, ali egoizmom koji nije obuzdan umom i moralnim načelima. Ta neobuzdanost egoizma dovodi do zavisti, sujete, mržnje, zlobe, destruktivnosti, ratova itd. Dakle, um izvjesno nije konstitutivni princip čovjekovog djelovanja općenito. Pa ipak, to ne znači da čovjek ne posjeduje svoju prirodnu svrhu. Posjeduje je, a posao filozofije povijesti jest otkrivanje te osebuje prirodne svrhe u besmislenom i nezakonitom tijeku ljudske historije. Takva svrha "omogućila bi da ta stvorenja koja postupaju bez vlastitoga plana ipak imaju povijest po određenom planu prirode." (Ideje, str. 30.) Pa dobro, koja je to prirodna svrha ovom, historijskom čovjeku?

Onaj čovjek, odgovara Kant, čiji je konstitutivni princip um, čovjek koji je u punini vlastite slobode apsolutno moralan i koji kao takav sam kroji principe vlastitog djelovanja. Svrha čovjeka, čovjeka kao roda, dakle, jest čovjek uma, čovjek potpunog moraliteta - nadčovjek, da se malo poigramo asocijacijama.

Dakle, jedan uvjet mogućnosti opće povijesti, postojanje prirodne svrhe, jest ispunjen, a što je s drugim? Postoji li neki konstitutivni princip historijskog čovjeka čiju opću povijest tražimo? Tu je problem i zbog njega je opća povijest vrlo sklisko tlo. Naime, gotovo da možemo reći da je bilo što u rasponu od instinkta do uma princip ljudskog djelovanja: ugoda, interes, egoizam i sl. - i da ne promašimo. Međutim, nije moguće naći jedan *konstitutivan* princip koji bi bio svevažeći i nepobitan (iako mi se čini da je pojam egoizma najbliži pojmu konstitutivnog principa ljudskog djelovanja).

Pa ipak, veli Kant, kroz mnoštvo naizgled besmislenih i bezumnih događaja, prevrata, revolucija, ratova vođenih iz djetinjaste sujete i ponosa, proteže se jedna crvena nit. Sredstvo kojim se priroda služi za ostvarivanje razvoja čovjeka jest *antagonizam* koji u društvu vlada među pojedincima. Taj antagonizam jest Hegelova "lukavost uma" koja čovječanstvo ipak upravlja prema njegovoj prirodnoj svrsi.

"Neka je, dakle, hvala prirodi za netrpeljivost, za surevnjivu takmičarsku sujetu, za nezasitnu žudnju za imovinom, pa i za gospodarenjem! Bez njih bi sve vrsne prirodne obdarenosti u čovječanstvu vječno ostale nerazvijene i uspavane. Čovjek želi slogu; ali priroda bolje zna što je dobro za njegovu vrstu - ona želi neslogu." (*Ideja za jednu opću povijest*, str. 32. Bastinog izdanja.)

Antagonizam o kojemu Kant govori zapravo je sama bit čovjekove društvenosti. Poslužimo li se teorijom prirodnog stanja, možemo reći da je taj antagonizam postojao i u prirodnom stanju i prisio ljude na udruživanje. Udruživanje ljudi radi sigurnosti dovelo je do stvaranja građanskog društva koje ima neke zajedničke interese, neku svoju opću volju i neke svoje zakone. Pa čak i da je s građanskim društvom iznutra sve u najboljem redu, stvar time još nije riješena, jer postoji prirodno stanje, tj. antagonizam među državama koji za svoju konzekveciju ima ratove i pogibelji. Stoga Kant kaže da je najveći i konačni problem o čijem rješenju ovisi ispunjenje konačne svrhe čovjeka - ostvarenje građanskog društva kojim će se upravljati prema općem pravu.

Da skratimo, sveopći mir, kako iznutra tako i izvana, pretpostavka je za ostvarenje čovjeka kao slobodnog bića, čovjeka kao bića nepokolebljivog u slijeđenju uma. (Nacrt postizanja i pretpostavki jednog takvog sveopćeg mira dao je Kant u tekstu *Vječni mir, filozofijski nacrt*, iz 1795. godine, kojega slobodno možemo razumjeti kao Kantov praktični izvod njegove filozofije povijesti i društva. Metaforički ga možemo nazvati pokušajem priskakanja u pomoć prirodi u izvođenju njezina nauma.) Dakle, stvaranje savršenog društva iznutra i izvana predstavlja najveći problem postavljen pred čovjeka i posljednji, prema Kantovu mišljenju, kojega će čovjek riješiti, jer je on ključ, prag, predstupanj ostvarenju čovjekove svrhe kao potpuno umnog bića.

U svojoj čuvenoj opreznosti, Kant u *Ideji za jednu opću povijest* kaže: "Iz tako kvrgavog drveta, od kakvog je čovjek sazdan, ne može se istesati ništa pravilno. Nama je priroda stavila u zadatak da se samo približavamo toj ideji." (*Ideja...*, str. 34.) Pa ipak, na koncu istog spisa Kant ističe važnost da se ta ideja, taj ideal kao prirodna svrha čovjeka, stalno ima pred očima, jer postojanje te svrhe omogućuje da se u svojim djelatnostima prema njoj ravnamo - i na individualnom i na općem planu - i tako pridonosimo bržem ozbiljenju te svrhe. Prema tome, vjera u svrhovitost prirode, ili providnost, nije samo teorijski već i praktični postulat.

Pod pretpostavkom postojanja prirodne svrhe čovjeka postoji još jedan nedotaknuti problem: čak i da prirodna svrha ljudskoga roda postoji i da je onakva kakvom smo je naznačili, znači li to automatski da se ide u tom pravcu? Jer kazali smo da jedinstvenog konstitutivnog principa nema. Stoga Kant u *Sporu fakulteta* postavlja sebi pitanje: je li ljudski rod u stalnom napredovanju k boljem? Drugim riječima, približava li se čovjek svojoj konačnoj svrsi?

Tri su moguća odgovora: prvo, ne samo da se ne približava, nego se i udaljuje; drugo, niti se približava niti se udaljuje od nje; treće, približava se i u stalnom je napredovanju k boljem. Prvi stav Kant naziva moralnim terorizmom, drugi abderitizmom, a treći eudaimonizmom.

Promotrimo pobliže svaki od odgovora. Prvi, da se čovjek samo udaljuje od vlastite svrhe, tj. da nazaduje ka gore, stav je koji u 18. stoljeću nije imao mnogo pristalica. Jedan istaknutiji ipak se dade navesti - to je Jean-Jacques Rousseau, koji tvrdi da je prirodno stanje pravi ethos i svrha čovjeka. To bi Rousseau Kant još nekako i oprostio, ali načelno gledište da se ljudski rod kreće na gore neoprostivo je i moralno vrlo opasno. Naime, ako svijet ide u pakao, a sa svijetom i svaki od nas, čemu trud oko moralnog nastojanja? I to Kant s pravom naziva terorizmom.

Drugi stav Kant naziva abderitizmom, po svojoj prilici potaknut Wielandovim satiričnim romanom o građanima Abdere, pod naslovom *Abderićani (Die Abderiten)* iz 1774. Naime, u usporedbi sa smušenim i kaotičnim zbivanjima u romanu, Kant pod abderitizmom podrazumijeva potpuni povijesni i moralni relativizam. Istovremeno se evocira atomarna teorija najslavnijega građanina Abdere - Demokrita, koji je tvrdio da se atomi po slučajnosti spajaju i razdvajaju. Dakle, abderitizam razumije zbivanja kao da se vrte u krugu, slučajne iskre dobrog ubrzo su ugašene dimom zlog, par koraka naprijed -par koraka natrag. Kant veli da bi ovo mišljenje najvjerojatnije imalo najviše potpisnika, ali je opasno zbog toga što je dobro i zlo neutralizirano, a sva je djelatnost na koncu isprazna.

Treći stav, koji Kant naziva eudaimonizmom, na prvi je pogled prilično nevjerojatan zbog svakodnevnosti svijesti o postojećim ratovima, ubojstvima, strepnjama i sličnom, ali ipak je teorijski održiv, a praktički nužan. Zašto je tako, rekli smo u prvom dijelu.

No u tom prvom dijelu sve smo izvodili iz uma, bez ikakva pozivanja na iskustvo. Kant, međutim, zapaža da postoji nešto u iskustvu što dokazuje tendenciju napredovanja ljudskog roda k boljemu, približavanje čovjeka idealu posve umnog i slobodnog bića. Radi se o jednom događaju i naznakama vezanim uz njega. Taj događaj potpuno je preobličio gledanje na povijest i napredovanje prema slobodi. Taj događaj mogao je i uspjeti i ne uspjeti, on može biti ispunjen bijedom i grozotama do te mjere da se čovjek kojemu bi bilo dano da ga ponovi nikada na to ne bi odvažio. Ali taj je događaj, bez obzira na sve svoje tamne strane, izazvao neki suosjećaj u duši svakog čovjeka koji mu je bio svjedokom. Taj suosjećaj, smatra Kant, empirijski je pokazatelj klice sveopćeg morala u ljudima, to je empirijska naznaka one konačne svrhe čovjeka, a događaj o kojemu je riječ jest, dakako, francuska revolucija.

Dakle, možemo zaključiti da je za Kanta filozofija povijesti istovremeno disciplina i teorijskog i praktičnog uma. Vidjeli smo da je opća povijest jedna teorijska premisa koja ima praktičnu konzekvenciju; jer opća povijest postulira prirodnu svrhu kojoj djelatnosti svakog pojedinca, a tako i cijelog roda, trebaju težiti. Nerazdvojiva od etike, filozofija povijesti u Kanta tijesno je povezana i s politikom, jer je sveopći mir unutar država i među državama - dakle, jedan kozmopolitski poredak - posljednji preduvjet prije ostvarenja konačne prirodne svrhe čovječanstva: čovjeka koji je u nepokolebljivoj odanosti vlastitom umu potpuno slobodan.